

The Conceptualization of Surah Ankabut Based on the Descent

Ali Saeedi *

Ph.D. in Quran and Hadith, Lecturer of Department of Islamic Studies, Khatam Al-Anbiya Air University, Tehran, Iran

Abstract

The importance of the order of revelation and study of the Qur'an in this space leads to a better and more accurate understanding of the verses and the semantic composition of the surahs. The application of Surah Ankabut is influenced by this issue and during the migration of Muslims from Mecca to Medina, it is reread under the concept of migration. This research was done with the aim of examining Surah Ankabut based on the descending order. In this article, the method of discourse analysis with a descriptive-analytical approach has been used so that after the textual analysis of Surah Ankabut, relying on the process of descending to the mentioned conceptual units such as the story of the prophets, faith, righteous action, hypocrisy and jihad and communication between them, he came up with the concept of migration in that period of time. According to the findings of the research, polytheists began to persecute the Muslims living in Makkah at the time of the revelation of Surah Ankabut with the migration of Muslims to Medina and in order to prevent the increasing migration of Muslims to that land; by intensifying their persecution of the believers and the Prophet (PBUH), they intended to kill the Prophet (PBUH) and create the foundations for the destruction of Islam and its human-building foundations such as faith and righteous deeds at that time. On the other hand, in order to protect the lives of Muslims and their faith and to deal with the pressures ahead, the Prophet (PBUH) issued the order to migrate to Medina as one of the examples of faith and righteous action. Because leaving home, and relatives and enduring the hardships of this journey is the crystallization of righteous action. In this regard, mentioning the stories of other prophets about migration is a kind of encouragement to the Prophet (PBUH) and Muslims to bear the path of migration and ease its misfortunes.

Keywords: Surah Ankabut, descent, dating, migration, community of Makkah.

* Corresponding Author: alisaeidi5555@gmail.com

How to Cite: Saeedi, A. (2024). The Conceptualization of Surah Ankabut Based on the Descent, *Journal of Seraje Monir*, 15(48), 131-158. DOI: 10.22054/ajsm.2024.76854.1983

Introduction

The narrations of the order of revelation play an important role in discovering the revelation units of Surah Ankabut. In such a way that he considers the revelation of this surah to be related to the final years of the presence of the Prophet (PBUH) and Muslims in Mecca (see: Behjatpour, 2012: 334). The textual context of the Surah, in its last confrontation with the pagan culture of Makkah, believes that their beliefs and behaviors in persecuting Muslims and immigrants are caused by ignorance, misguidance, misplaced prejudices, injustices, tyranny, and unbelief. For this reason, with the benefit of his knowledge methods and proofs, he condemns their turning away from God by referring to the belief in God of the contemporaries of the revelation of the Surah and their firm belief that he is the creator of the heavens and the earth and the tamer of the sun and the moon (Ankabut: 61); because the concept of creation and its phenomena were in no way unknown even to the Arabs of the pre-ignorance period (see: Izutsu, 2013: p. 152). On the other hand, he considers the criteria for evaluating the faith and righteous actions of the believers in that period of time to be dependent on enduring the persecution of polytheists until the grounds for emigration to Medina were provided. For this reason, the concepts of faith, righteous deeds, stories of the prophets, jihad, hypocrisy and phenomena should be reread in a regular, continuous package under the axis of migration to Medina. Therefore, the historicity of the text of Surah Ankabut requires that its interpretation be evaluated based on the conditions and requirements and taking into account all the evidence of its status and position in the passage of history (see: Nekonam, 2018: 43).

Research Background

Regarding Surah Ankabut, articles with different titles have been written, which are: 1- "Investigation of the semantic roles - cognitive use of imperative statements in Surah Ankabut" (Yousef Abadi and Boghornia). 2- "Analysis of lexical cohesion in Surah Ankabut" (Iqbali and other colleagues). 3- "A new reading of the interpretation of the two concepts of hypocrisy and migration in Surah Ankabut based on the continuous revelation of this Surah in Mecca" (Kolbasi and Ahmadnejad). The difference between this writing and the aforementioned writings is that in the present study, the author, citing

the order of the revelation of Surah Ankabut, is trying to reach the concept that the gradual migration of Muslims to Medina increases the pressure of the Quraysh polytheists to prevent the migration of other Muslims. He went to that land.

As a result, enduring the hardships of the migration path and its consequences requires faith and righteous actions, and modeling the migration of other prophets and establishing their faith with knowledge bases such as God's creation and sustenance.

Research Methodology

In the upcoming research, the author has tried to do a descriptive-analytical study of the concept of Surah Ankabut with the descending order approach and using the discourse analysis method. The purpose of discourse analysis is to examine and study the text purposefully and reach the main purpose of the text (see: Richardson, 2007: 15). One of the principles of discourse analysis is the use of historical, cultural, political and social contexts. By presenting the text of Surah Ankabut in its historical context, he tries to achieve the fields of its coherence and conceptualization.

Results

As noted in the previous section, on the eve of Hijrah, the welcome of the elders of Medina to the first Muslim immigrants to Medina caused the grounds for intensifying the sensitivity of polytheists against the immigrant believers; as a result of this issue, the polytheists, by intensifying the persecution of the believers and the Prophet (PBUH), planned to kill the Prophet (PBUH) and stop Islam in Mecca, to prepare the grounds for its destruction. On the other hand, the Prophet (PBUH) issued the order to migrate to Medina in order to save the lives of Muslims and their faith and to face the pressures ahead.

As a result, the 69 verses of this surah were alternately revealed to the sweetheart of the Prophet (PBUH) during the migration of Muslims from Mecca to Medina, so that he could provide a comprehensive strategy, while observing social and behavioral peace, especially how Muslim children should treat their parents. His polytheism, which resulted in lowering the sensitivity of the polytheists towards Islam, should deal with the maximum pressures of the polytheists.

As a result of that situation, it was necessary that Surat al-Ankabut, in accordance with the historical context, in the best possible way, would pass the believers from the danger of hypocrisy. And on this basis, the verses with the topics: faith, righteous deeds, divine blessings, the story of the migration of the prophets, hypocrisy, jihad and phenomena were explained in the units of their descent in order to implement the migration and its hardships; Because according to those conditions, migration was considered a manifestation of faith and righteous action.

مفهوم شناسی سوره عنکبوت با تکیه بر سیر نزول

دکتری قرآن و حدیث، مدرس گروه معارف اسلامی دانشگاه هوایی خاتم‌الانبیاء(ص)،
 علی سعیدی * id
 تهران، ایران

چکیده

اهمیت ترتیب نزول و مطالعه قرآن در این فضا، فهم بهتر و دقیق‌تری از آیات و ترکیب معنایی سوره‌ها در پی دارد. کاربست سوره عنکبوت متأثر از این موضوع و در هنگام مهاجرت مسلمانان از مکه به مدینه، ذیل مفهوم هجرت مورد بازخوانی قرار می‌گیرد. این تحقیق باهدف بررسی سوره عنکبوت با تکیه بر ترتیب نزول انجام پذیرفته است. در این نوشتار از روش تحلیل گفتمان با رویکرد توصیفی - تحلیلی استفاده شده است تا پس از تجزیه و تحلیل متنی سوره عنکبوت، با تکیه بر سیر نزول به واحدهای مفهومی مورد اشاره از قبیل داستان انبیاء، ایمان، عمل صالح، نفاق و جهاد و ارتباط بین آنها با مفهوم هجرت در آن بازه زمانی دست یافت. طبق یافته‌های تحقیق، مشرکان در هنگامه نزول سوره عنکبوت با هجرت مسلمانان به مدینه و جهت جلوگیری از هجرت روزافزون مسلمانان به آن سرزمین، شروع به آزار و اذیت مسلمانان ساکن مکه نمودند؛ به صورتی که با تشدید آزار و اذیت خود نسبت به مؤمنان و پیامبر (ص)، قصد داشتند با قتل پیامبر (ص)، زمینه‌های نابودی اسلام و مبانی انسان‌ساز آن از قبیل ایمان و عمل صالح را در آن برهه از زمان فراهم سازند. از دیگر سو، پیامبر (ص) برای حفظ جان مسلمانان و ایمان آنان و مقابله با فشارهای پیش رو، دستور هجرت به مدینه را به‌عنوان یکی از مصادیق ایمان و عمل صالح صادر نمود؛ چراکه ترک خانه، نزدیکان و تحمل مصائب این سفر خود تبلور عمل صالح می‌باشد. در همین راستا ذکر داستان واره سایر انبیاء در مورد هجرت، خود نوعی دلگرمی به پیامبر (ص) و مسلمانان جهت تحمل مسیر هجرت و تسهیل ناگوارهای آن می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: سوره عنکبوت، سیر نزول، تاریخ‌گذاری، هجرت، جامعه مکه.

مقدمه و بیان مسئله

روایات ترتیب نزول نقش مهمی در کشف واحدهای نزول سوره عنکبوت دارد؛ به صورتی که نزول این سوره را معطوف به سال‌های پایانی حضور پیامبر (ص) و مسلمانان در مکه می‌داند (نک: بهجت پور، ۱۳۹۲ ش: ۳۳۴). چنان‌که بافت متنی سوره نیز در آخرین تقابل خود با فرهنگ جاهلی مشرکان مکه، باورها و رفتارهای آنان در تعذیب مسلمانان و مهاجران را ناشی از ناآگاهی، گمراهی، تعصب‌های نابجا، حق‌کشی‌ها، ستمگری‌ها و بی‌ایمانی می‌داند. به همین دلیل با بهره‌مندی از شیوه‌ها و براهین معرفتی خویش با اشاره به خداباوری معاصران نزول سوره و اعتقاد جازم آنان به اینکه او آفریدگار آسمان و زمین و رام‌کننده خورشید و ماه است، از رویگردانی آنان از خداوند مذمت می‌کند (عنکبوت: ۶۱)؛ چراکه مفهوم آفرینش و پدیدارهای آن به‌هیچ‌وجه حتی بر اعراب دوره پیش از جاهلیت نیز ناشناخته نبود (نک: ایزوتسو، ۱۳۹۳ ش: ص ۱۵۲). از دیگر سو، معیار ارزیابی ایمان و عمل صالح مؤمنان را در آن برهه از زمان وابسته به تحمل آزار مشرکان تا فراهم شدن زمینه‌های هجرت به مدینه می‌داند. به همین دلیل مفاهیم: ایمان، عمل صالح، قصه انبیاء، جهاد، نفاق و پدیدارها را باید در یک بسته منظم پیوستاری ذیل محور هجرت به مدینه مورد بازخوانی قرار داد. پس تاریخ‌مندی متن سوره عنکبوت اقتضا می‌دارد که تفسیر آن بر اساس شرایط و مقتضیات و با لحاظ تمام قراین حالی و مقامی آن در گذر تاریخ مورد ارزیابی قرار گیرد (نک: نکونام، ۱۳۸۸ ش: ۴۳).

در نتیجه در پژوهش پیش رو نویسنده تلاش داشته است تا با رویکرد ترتیب نزول و با بهره‌مندی از روش تحلیل گفتمان به بررسی توصیفی - تحلیلی مفهوم‌شناسی سوره عنکبوت بپردازند. منظور از تحلیل گفتمان، بررسی و مطالعه هدفمند متن و رسیدن به مقصود اصلی متن می‌باشد (نک: ریچاردسون، ۲۰۰۷ م: ۱۵). یکی از اصول تحلیل گفتمان استفاده از بافت‌های تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اجتماعی است؛ که با عرضه متن سوره عنکبوت به بافت تاریخی آن تلاش دارد تا به زمینه‌های انسجام بخش و مفهوم‌شناسی آن دست یابد.

در مورد سوره عنکبوت مقالاتی با عناوین متفاوت به رشته تحریر درآمده است که عبارت اند از: ۱- «بررسی نقش های معنایی - کاربردشناختی گزاره های امری در سوره عنکبوت» (یوسف آبادی و بزرگ نیا). ۲- «تحلیل انسجام واژگانی در سوره عنکبوت» (اقبال و سایر همکاران). ۳- «خوانشی نو از تفسیر دو مفهوم نفاق و هجرت در سوره عنکبوت با تکیه بر نزول پیوسته این سوره در مکه» (کلباسی و احمدنژاد). وجه افتراق این نگاه‌ها با نگارش های پیش گفته در این است که در پژوهش پیش رو نگارنده با استناد به ترتیب نزول سوره عنکبوت، درصدد رسیدن به این مفهوم می باشد که مهاجرت تدریجی مسلمانان به مدینه باعث تشدید فشار مشرکان قریش برای جلوگیری از هجرت دیگر مسلمانان به آن سرزمین گردید. در نتیجه تحمل سختی های مسیر هجرت و پیامدهای آن نیاز به ایمان و عمل صالح و الگوبرداری از هجرت سایر انبیاء و تثبیت ایمان آنان با مبانی معرفتی از قبیل خالقیت و رزاقیت خداوند دارد.

سؤال های اصلی این پژوهش عبارت اند از:

۱- سیر نزول یا بافت تاریخی چه نقشی در شناخت محورهای مفهومی سوره عنکبوت دارد؟

۲- مفاهیم ایمان، عمل صالح، نفاق، جهاد و قصه انبیاء را چگونه می توان ذیل مفهوم هجرت مورد بازخوانی قرار داد؟

۲- ترتیب نزول سوره عنکبوت

دروزه بر اساس «مصحف قدروغلی» که منطبق با روایت حفص بن سلیمان بن المغیره الاسدی الکوفی از قرائت عاصم بن ابی النجود الکوفی التابعی از ابی عبدالله بن حبیب السلمی از عثمان بن عفان و علی بن ابیطالب و زید بن ثابت و ابی بن کعب که از رسول اکرم (ص)، کتابت و ضبط شده است (دروزه، ۱۴۲۱ ق، ج ۱: ۱۵-۱۶)، آورده که سوره عنکبوت در جدول ترتیب نزول قبل از سوره مطففین و یکی به آخر مانده در ترتیب نزول سور مکی قرار دارد. نزال نیز به نقل از یعقوبی و سیوطی و بر اساس روایت رسیده از ابن عباس، ترتیب نزول سوره را در مکه و بعد از سوره روم می دانند (نزال، ۱۴۲۷ ق: ص ۴۹؛

معرفت، ۱۴۲۹ ق، ج ۱: ص ۱۶۸؛ سیوطی، ۱۴۲۱ ق، ج ۱: ص ۲۵؛ یعقوبی، ۱۳۵۸ ش، ج ۲: ص ۲۶).

بنابراین در تاریخ گذاری این سوره، نظرات متفاوتی آمده است: ۱- از نگاه عده‌ای از مفسران، کل سوره عنکبوت مکی است (ابن قتیبہ، بی تا، ج ۱: ۲۸۷؛ سمرقندی، بی تا، ج ۲: ۶۲۴؛ قمی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۱۴۸؛ ثعلبی، ۱۴۲۲، ج ۷: ۲۶۹؛ بیضاوی، ۱۴۱۸، ج ۴: ۱۸۸؛ بلخی، ۱۴۲۳، ۳: ۳۷۱؛ رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۵: ۲۳؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۶: ۲۳۷).

۲- عده‌ای دیگر از مفسران نزول سوره عنکبوت را در بین سوره‌های مکی، یکی به آخر مانده می‌دانند (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵، ج ۲۳: ۹-۱۰؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۱۲۷/۲۰). شاخص اصلی این دیدگاه با توجه به روایات ترتیب نزول، بر نزول آن در ابتدای هجرت پیامبر (ص) به مدینه معطوف است؛ که در نتیجه آن، سیاق می‌تواند فهم دقیق تری از سوره در سال‌های پایانی به ما بدهد. در این میان، نظر برخی از صحابه و تابعین بر مکی بودن کامل سوره اطلاق دارد. به‌عنوان مثال: عکرمه، عطاء و کلبی (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۸: ۴۲۵)، حسن بصری، جابر (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۱۳: ۳۲۳) و مجاهد (طوسی، بی تا، ج ۸: ۱۸۵) از زمره این افراد می‌باشند. در مجموع از روایات اسباب و سیاق سوره عنکبوت می‌توان دریافت که این سوره در سال آخر حضور پیامبر (ص) در مکه که مصادف با دوران هجرت مسلمانان به مدینه بوده، نازل شده است.

۳- ارتباط بین هجرت و ایمان

هجرت در سوره عنکبوت از معیارهای فضیلت مؤمنان محسوب می‌شود؛ زیرا در آن بازه زمانی، تنها راه برون رفت از مشکلات و چالش‌ها برای تأمین کمال روح انسان و پیوستگی و اتصال حضور خدا در وجود او، هجرت می‌باشد (نک: سعیدی روشن، ۱۳۸۹ ش: ص ۲۳). در این راستا قرآن در سوره عنکبوت زیربنای دعوت و آموزه‌های خود را تنظیم روابط زندگی فردی، اجتماعی، مادی و معنوی انسان در مسیر رضایت و تقرب معنوی و تعالی وجودی او می‌داند. به همین دلیل با اشاره به نماز به‌عنوان یکی از زمینه‌های عاطفی و روحی ایمان، می‌فرماید: «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ» (عنکبوت/

(۴۵) که همه این آموزه‌ها در سایه هجرت متجلی می‌گردد؛ بنابراین در یک رابطه دوسویه بین هجرت و ایمان، تنها کسانی خود را برای هجرت و سختی‌های آن آماده می‌نمایند که از ایمان راستین برخوردار باشند. در مقابل، با تشدید آزار مشرکان بر مؤمنان که منجر به ارتداد بعضی از آنان گردید، تنها هجرت می‌تواند ناجی مؤمنان از دام ارتداد و توطئه مشرکان جهت حفظ دین و حمایت از پیامبر (ص) باشد.

۳-۱- مفهوم شناسی ایمان

ایمان و معنای لغوی آن در بین دانشمندان مسلمان از تشتت نظری خاصی برخوردار نیست و تقریباً هم عقیده هستند که ایمان در لغت مشتق از «امن» به معنای «اطمان» است و به تعبیر مختلفی اعم از طمأنینه نفس، آرامش نفس، نداشتن بیم و هراس، تصدیق اطلاق و امانت اشاره دارد (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ص ۱۳۳؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۳: ص ۲۳).

اما ایمان در اصطلاح نیز به معنای اطمینان و یقین به وجود خداوند متعال و تصدیق قلبی به حقانیت رسالت پیامبر (ص) و تحقق معاد است (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱: ص ۴۵). به دیگر عبارت آموزه‌های قرآن ما را به این مهم رهنمون می‌سازد که متعلق ایمان در قرآن کریم مشمول: خداوند، نبوت، قیامت، کتاب‌های آسمانی، فرشتگان، معارف و احکام نازل از ناحیه خداوند می‌باشد. بر این اساس، می‌توان در سوره عنکبوت، متعلق ایمان را در سه گانه: توحید، نبوت، معاد و نحوه پاسداری از آن‌ها به وسیله هجرت متبلور دانست. به همین دلیل خداوند در آیه: «أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ» (عنکبوت/ ۲)، مهم‌ترین اثر ایمان را به حفظ دینداری در برابر آزمایش‌ها و فتنه‌های مشرکان مکه معطوف می‌داند؛ بنابراین خداوند در آن بافت زمانی^۱ در پاسخ به منافقان می‌فرماید: ایمان باید ساختار عملی به خود بگیرد و از لقله زبان مبرا باشد؛ زیرا ایمان واقعی، زمانی محقق خواهد شد که عاملین آن در برابر تمام سختی‌ها و مصیبت‌ها استوار باشند و از آزمون‌های تحمیلی مشرکان با سرافرازی بیرون بیایند (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ۹۹).

سپس در آیه: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ» (عنکبوت / ۷)، مؤمنان واقعی را در زمره صالحان قرار داده است (عنکبوت / ۹)؛ زیرا مؤمنان واقعی برای حفظ ایمان و عمل صالح در قالب هجرت بسیار تلاش نمودند. در کنار مؤمنان راستین، باید از گروهی یاد کرد که با ایمان عاریتی خود برای حفظ ایمان و متعلقات آن که در آن برهه از زمان، معطوف به دفاع از قرآن و پیامبر (ص) بود، تحمل آزار مشرکان، ترک خانه و نزدیکان و سختی‌های مسیر هجرت را نداشته و دوباره به شرک برگشتند. به همین دلیل قرآن این ایمان عاریتی را با وصفی زیبا این گونه بیان می‌فرماید: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ...» (عنکبوت / ۱۰)، (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ۱۹۰).

۳-۲- نفاق در سوره عنکبوت

همان‌طور که در آیات قبل اشاره شد، تشدید فشار مشرکان بر مسلمانان باعث ارتداد گروهی از منافقان و عدم هجرت آنان به مدینه گردید که در ادامه شرح آن مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در آیه: «وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ» (عنکبوت / ۱۱)، به گفتگو پیرامون گروه سوم یعنی «منافقان» می‌پردازد. عابدالجبری به تأسی از بافت نزول و شرایط حاکم بر جامعه مکه در هنگامه نزول سوره عنکبوت، ضمن اشاره به کلیدواژه نفاق، شرایط حاکم بر مکه را عامل مهمی در پیدایش اولیه نفاق در مکه دانست؛ و در ادامه در مفهوم شناسی معنایی خویش ذیل آیه، این واژه را متفاوت از مفهوم شناسی آن در دوران مدینه قلمداد کرده است. لذا مصداق تام این نفاق بر مسلمانانی دلالت داشت که در مکه به خاطر فشارهای مشرکان قریش، دچار سستی شده و در هجرت سستی ورزیدند (جابری، ۲۰۱۰، ج ۲: ۳۵۷-۳۵۹).

بنابراین وقوع نفاق در سوره عنکبوت را نمی‌توان به مثابه جریان سازمان یافته مدینه تلقی نمود؛ چرا که وقوع این جریان نوظهور در میان مسلمانان، برگرفته از تشدید آزار مشرکان و تحمیل آن بر مسلمانان جهت جلوگیری از هجرت آنان به مدینه بوده است. به همین دلیل آیه: «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلَنَحْمِلَ خَطَايَاكُمْ» (عنکبوت /

۱۲) را می‌توان این‌گونه تبیین نمود که مشرکان قریش در آن شرایط، بسیار علاقه‌مند بودند مؤمنان از ایمان خویش دست بردارند؛ و برای رسیدن به این هدف، سعی داشتند کار خود را در چند مرحله به انجام برسانند: الف: با آزار مؤمنان، مانع ایمان آوردن سایر افراد می‌شدند. ب: جنگ به راه می‌انداختند. ج: و می‌گفتند: شما لااقل در عمل پیرو ما باشید، «اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا» که اگر این‌گونه عمل کنید، دیگر آزار و اذیت نمی‌بینید. در ادامه برای استیلای غفلت بر جامعه اسلامی، اظهار می‌داشتند که ما تمام مسئولیت ارتداد شما را بر عهده می‌گیریم، «وَلَنَحْمِلُ خَطَايَاكُمْ» د: و در پایان اگر به هیچ‌یک از کارهای فوق موفق نمی‌شدند، انتظار حداقل مدافعه و سازش با خود را داشتند (نک: قرآنی، ۱۳۸۸ ش، ج ۷: ۱۱۹).

۳-۳- هجرت و حفظ ایمان

«فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (عنکبوت/ ۲۶)، دروزه ذیل تفسیر آیه می‌گوید: مهاجرت ابراهیم (ع) به خاطر شرارت‌های قوم مشرکش بوده که به دین او ایمان نیاوردند. در نتیجه آن حضرت برای حفظ ایمان، مجبور به هجرت شد. بالتبع، پیامبر (ص) و مؤمنان نیز در سرزمین شرک نمی‌توانند موفقیتی کسب کنند، در نتیجه مجبورند برای حفظ دین خویش به مدینه هجرت کنند تا از فتنه‌هایی که در آیات ابتدایی، مؤمنان را از آن برحذر می‌دارد، با سربلندی بیرون بیایند (نک: دروزه، ۱۴۲۱ ق، ج ۵: ۴۷۸).

سپس در آیه «وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ، فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمِنْ هَؤُلَاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ، وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ» (عنکبوت/ ۴۷)، می‌فرماید: ای پیامبر تو نگران مشرکین مکه و اهل کتاب مکه نباش؛ چراکه با این شرایط، تو برای حفظ دین و پذیرش آن از ناحیه مشرکان به کمترین موفقیتی دست نخواهی یافت؛ چراکه در شرایط پیش‌آمده، بهترین راه برای گسترش اسلام، هجرت است و با هجرت دامنه دین و حکمرانی آن گسترده و در آن روز حتی بعضی از این مشرکان که در زمان حاضر به تو و نشانه‌های تکوینی و تشریحی خداوند در قرآن کمترین باوری ندارند، به آن ایمان می‌آورند

(نک: طبرانی، ۲۰۰۸ م، ج ۵: ۱۰۵؛ ابن ابی زینین، ۱۴۲۴ ق، ج ۲: ۱۳۲)؛ بنابراین هدف هجرت حفظ ایمان است؛ زیرا قریش می‌کوشیدند تا به هر نحوی که شده مسلمانان را از دین توحیدی اسلام و هجرت بازدارند و در این راه دست به شکنجه‌های شدید می‌زدند، لذا پیامبر دستور هجرت به مدینه را صادر کرد (نک: جعفریان، ۱۳۶۶: ۱۳۷).

۳-۴- هجرت و پاداش مؤمنان

بعد از معرفی ویژگی‌های رفتاری و شخصیتی منافقان و مؤمنان در آیات پیشین، در آیه: «یا عِبَادِیَ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ فَإِیَّآیَ فَاَعْبُدُونِ» (عنکبوت/ ۵۶)، رو به مؤمنان مکه نموده و آنان را به صبر دعوت می‌نماید؛ و از آن‌ها می‌خواهد که بر خداوند متعال توکل کنند. سرانجام این گروه اگر به خاطر فشارهای وارده از ناحیه مشرکان، تحمل دین داری برایشان سخت گردید، می‌توانند برای حفظ دینداری خویش به سرزمین مدینه هجرت کنند؛ و نگران تأمین معیشت خود نباشند؛ چرا که مضیق‌ترین پاداش آنان که تأمین رزق مسیر هجرت آنان به مدینه است، برعهده خداوند است (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ۹۵). فضل الله می‌گوید منظور از «إِنَّ أَرْضِیْ وَاسِعَةٌ» در آیه نمی‌تواند هر سرزمینی باشد؛ بلکه سرزمینی است که می‌توان در آنجا متناسب با فرهنگ، زبان، قومیت و با فراغ بال به تبلیغ دین پرداخت و آن سرزمین مدینه می‌باشد (فضل الله، ۱۴۱۹ ق، ج ۱۸: ۸۵).

پس از تضمین رزق دنیوی مهاجران در مسیر هجرت به مدینه، سعی دارد با یادآوری پاداش اخروی آنان، بالاترین دلگرمی را در دل این گروه برای استقبال حداکثری از هجرت ایجاد نماید. به همین دلیل در آیه: «وَالَّذِینَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِینَ فِيهَا» (عنکبوت/ ۵۸)، با توصیف نعمت‌های بهشتی برای مهاجران، همه مؤمنان عازم هجرت به مدینه شدند (سبزواری، ۱۴۰۶ ق، ج ۵: ۳۴۰).

۴- ارتباط بین هجرت و جهاد

هجرت یعنی ضرورت رها نمودن خانه و مسکن و جدا شدن از مکه به سوی مدینه به منظور

حفظ جان و ایمان. هم‌زمانی این هجرت با ترک متعلقات دنیوی می‌تواند یکی از تلخ‌ترین نوع هجرت‌ها باشد که استمرار و پابندی به قواعد آن نیاز به جهاد و تلاش زیاد دارد.

۴-۱- مفهوم شناسی جهاد

در کتاب العین در مورد «جهاد» چنین آمده است: «الجهاد ما جهَدَ الانسانَ من مرض، أو أمر شاق فهو مَجْهُودٌ» (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۳: ص ۳۸۶). مؤلف الصحاح، جهد و جهْد را به معنای طاقت و مشقت می‌داند. وی در ادامه می‌نویسد: «جَهَدْتُ اللَّبْنَ فَهُوَ مَجْهُودٌ، أَى أخرجت رُبْدَهُ كَلَهُ» (جوهری، ۱۳۷۶ ق، ج ۲: ص ۴۶۰). ماحصل کلام اینکه کاربرد فعل «جهد» در مواردی است که انجام آن نیاز به زحمت فراوان دارد.

اما در مورد معنای جهاد در اصطلاح می‌توان گفت:

الف)- برخی از مفسران ذیل آیه: «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» (عنکبوت/۶)، با تکیه بر این که مجاهده و جهاد مبالغه در جهندن و جهد به معنای به کار بستن طاقت و قدرت است. نتیجه می‌گیرند که مجاهده در راه خدا، یعنی دست برداشتن از ایمان و صبر در برابر شداید و ناملازمات (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ۱۰۳؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۰: ۱۲۰).

ب)- از نظر ملاحویش، منظور از جهاد در آیه بالا، همان جهاد با نفس است که نزد خداوند یکی از باارزش‌ترین اعمال محسوب می‌شود که سودش به عاملین آن برمی‌گردد (ملاحویش آل غازی، ۱۳۸۲، ج ۴: ۴۶۵). در دیدگاه مراغی، جهاد با هواهای نفسانی و جنگ با دشمن از مصادیق جهاد با نفس محسوب می‌شود (مراغی، بی‌تا، ج ۲۰: ۱۱۵).

پ)- عده‌ای از مفسران جهاد را در آیه شریفه به اعمال خیر معنا کرده و گفته‌اند این اعمال ذخیره‌ای برای عاملان آن است (بلخی، ۱۴۲۳، ج ۳: ۳۷۳؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹، ج ۶: ۲۳۸). برخی دیگر در ذیل آیه گفته‌اند که تلاش بندگان در معصیت و عبادت کوچکترین ضرر و سودی برای خداوند ندارد (گنابادی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۲۰۲).

ت)- ماحصل کلام اینکه فضای دو قطبی حاکم بر سوره عنکبوت متأثر از: ۱- وجود مشرکان و آزار و اذیت‌های وارده از ناحیه آنان. ۲- وجود مسلمانان سست ایمان (منافقان)

در بین مؤمنان که برای حفظ ایمان و عمل صالح حاضر به تحمل سختی‌ها و مشقات هجرت نمی‌باشند، باعث شد آیه ۶ همراه با آیات ابتدایی سوره در یک بسته منظم، ذیل مفهوم هجرت، نازل شود. طبری نیز به نقل از قتاده، زمان نزول آیه بر پیامبر (ص) را زمانی می‌داند که سعد بن ابی وقاص و عده‌ای از مؤمنان برخلاف منافقان در برابر آزار مشرکان قریش و برای حفظ ایمان خویش عازم هجرت به مدینه شدند (نگگ: طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۰: ۸۵)؛ بنابراین «جاهد» در آیه پیش گفته به ایمان و عمل صالح به صورت توأمان تعبیر می‌شود که متناسب با شرایط نزول سوره، تنها با کُنْش هجرت، مورد دفاع و خوانش قرار می‌گیرد (نگگ: قرشی بنابی، ۱۳۷۵ ش، ج ۸: ۱۰۸).

۴-۲- مشرکان و منع هجرت

همان‌طور که اشاره شد، تلاش مؤمنان مهاجر بر این امر استوار بود که برای حفظ توأمان ایمان و عمل صالح و جهت مقابله با موانع و آزار مشرکان قریش، تلاش نمایند و مشقت‌های این مسیر دشوار را با تمام وجود پذیرا باشند؛ زیرا مشرکان بعد از پیمان عقبه و به دنبال آن بیعت نساء (نگگ: ابن هشام، بی تا، ج ۱: ص ۴۳۱) که با استقبال روزافزون اهل مدینه از مؤمنان همراه بود، تصمیم گرفتند با تشدید شکنجه‌ها بر مؤمنان، مقدمات ارتداد آنان را فراهم سازند و از دیگر سو با ایجاد اختلال در فرآیند هجرت و با قتل پیامبر (ص)، اسلام را در مکه متوقف و از بین ببرند. در همین راستا ذیل آیه: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا» (عنکبوت / ۸)، ضمن سفارش به مؤمنان در جهت احسان به والدین مشرک، از آنان می‌خواهد که در صورت دعوت والدین از آنان در خصوص شرک به خداوند، هرگز مورد تطمیع این توصیه‌ها قرار نگیرند؛ بنابراین مفهوم آیه مزبور رهنمی است مبتنی بر تلاش مضاعف والدین مشرک در آزار فرزندان مسلمان برای جلوگیری از هجرت آنان به مدینه که این فشارها در نهایت منجر به ارتداد عده‌ای از آنان گردید.

۳-۴- جهاد و حفظ دین

دروزه ذیل آیه: «وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (عنکبوت/ ۶۹) می‌گوید: «آیه اشاره ای دارد به جایگاه مؤمنان؛ کسانی که در مسیر الهی، متحمل آزار و اذیت شدید شدند. با توجه به نزول سوره در اواخر دوران بعثت، اشاره‌ای قوی و مستمر دارد به مؤمنان که در مسیر هجرت با نهایت توان و تلاش از دین الهی دفاع کنند و به رعایت حدودات و گسترش آن از جهت نوشتاری، مالی، بدنی و جمعی و قومی، ملتزم گردند» (دروزه، ۱۴۲۱ ق، ج ۵: ۵۰۶).

در این راستا تکرار دوباره جهاد در آیه ۶۹، به تشدید آزار مشرکان مکه اشاره دارد. مؤمنان نیز باید ضمن تحمل آزار و اذیت‌ها، با هجرت به مدینه که در آن شرایط بهترین جلوه ایمان عمل صالح است، تلاش نمایند. در نتیجه با بهره مندی مؤمنان از جلوه‌های ایمان و عمل صالح، هیچ عاملی نمی‌تواند مؤمنان راستین را در آن شرایط سخت از هجرت منحرف نماید. ابن عاشور نیز ذیل: «لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» آورده که کنایه از تسهیل مسیر هجرت با مؤلفه ایمان است که در ایام نزول این سوره، مؤمنان برای آن آماده می‌شدند (نک: ابن عاشور، ۱۴۲۰ ق، ج ۲۰: ۲۰۷).

۵- هجرت و پدیدارشناسی

از درون‌مایه سوره عنکبوت می‌توان دریافت که خداوند از طریق قرآن، نشانه‌های بنیادین خود را به مؤمنان و مشرکان معرفی نموده است. تعبیری که در این سوره با عبارت رزاق بودن و خالقیت آسمان‌ها و زمین آمده است، دلیلی است گویا که مؤمنان مهاجر باید در مسیر هجرت نگران رزق و ترک کاشانه خود نباشند؛ زیرا خداوندی که خالق آسمان‌ها و زمین با آن همه عظمت است، رزق و سرپناه مهاجران را نیز به راحتی فراهم می‌سازد.

۵-۱- پدیدارشناسی و نقش روشنگرانه آن

یکی از ابعاد انسان، بعد ارتباطی او با خالق خویش در پدیدارشناسی تشریحی و تکوینی است که به‌طور طبیعی باید در قانون‌گذاری به آن توجه شود و قوانینی متناسب با این بعد و

سایر نیازها و جنبه‌های وجودی او طراحی شود. در این راستا، آیه: «إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ» (عنکبوت/ ۱۷)، خطاب به مشرکان که از آمادگی قلبی جهت پذیرش پدیدارها و نشانه‌های الهی برخوردار نیستند، می‌فرماید: پرستش بت‌ها در رزق و روزی مشرکان کمترین دخالتی ندارد؛ چرا که رزق و روزی همه موجودات بر عهده خالق هستی است و به نوعی مخلوقات و پدیده‌ها همه جلوه‌ای از قدرت خلقت خداوند می‌باشند (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ۱۷۲).

۵-۲- هجرت و پدیدارشناسی تکوینی

پس از تنبه مشرکان نسبت به رزاق بودن خداوند، در آیه پیش رو با همان برهان عقلی و روشنگرانه، خطاب را متوجه مؤمنان دانسته و می‌فرماید: «وَكَأَيِّنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ» (عنکبوت/ ۶۰)؛ و با یادآوری تأمین رزق و روزی موجودات توسط خداوند در نظام پدیداری، این مهم از آن‌ها خواسته شده که در مسیر هجرت نگران رزق و روزی خود نیز نباشند؛ زیرا بسیاری از موجودات حتی توانایی حمل و ذخیره رزق خود را ندارند، اما خداوند در همه شرایط، روزی آنان را فراهم ساخته است. پس با این اوصاف، تأمین رزق و روزی مؤمنان از سوی خداوند در مسیر دشوار هجرت، می‌تواند منحصر به فرد باشد. علامه طباطبایی ذیل تفسیر آیه آورده: مؤمنان با فراغ بال به مسیر هجرت ادامه بدهند؛ چرا که تأمین رزق آنان بر عهده خداوند است (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ۲۱۸).

بنابراین مؤمنان باید با تکیه بر نشانه‌های تکوینی از قبیل تأمین رزق موجودات توسط خداوند، کمترین دغدغه‌ای در چگونگی تأمین روزی خود برای هجرت به مدینه نداشته باشند؛ زیرا خداوند خود را موظف به تأمین روزی آن‌ها می‌داند (دروزه، ۱۴۲۱ ق، ج ۵: ۵۰۱؛ بیضاوی، ۱۴۱۸ ق، ج ۴: ۱۹۸؛ قرطبی، ۱۳۶۴ ش، ج ۱۳: ۳۶۰؛ ابن جزی، ۱۴۱۶ ق، ج ۲: ۱۲۸؛ خازن، ۱۴۱۵ ق، ج ۳: ۳۸۴).

سپس در آیه: «وَلَكِنَّ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ» (عنکبوت/ ۶۱)، با رعایت قواعد برهان عقلی، خطاب به مشرکان مکه (بیضاوی، ۱۴۱۸ ق،

مفهوم شناسی سوره عنکبوت با تکیه بر سیر نزول؛ سعیدی | ۱۴۷

ج ۴: ۱۹۸)، آورده: آنان باید ارتباط ذاتی موجودات با واجب الوجود را درک کنند؛ چرا که رسیدن به این مهم، باعث میرا بودن ساحت توحیدی خداوند از هرگونه شرکی است (بیضاوی، ۱۴۱۸ ق، ج ۴: ۱۹۸).

در نتیجه، پیرو آیه: «اللَّهُ يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ يَقْدِرُ لَهُ» (عنکبوت / ۶۲)، خداوند است که روزی را می گستراند برای هر کس که بخواهد از بندگان خود و یا تنگی می گیرد برایش و به مقدار آنچه را که مصلحت او است به او روزی می دهد- تا به زندگی خویش ادامه دهد؛ و اینکه درباره هجرت مسلمانان خداوند تنها «روزی و قوت» را مورد بحث قرار داده برای آنکه تهیه روزی و قوت عیالات، آنان را از هجرت به مدینه باز ندارد (طبرسی، ۱۳۷۳ ش، ج ۸: ۴۵۷).

۶- ارتباط بین هجرت و نفاق

طبری با تکرار عبارت: «النفاق حدث بالمدينة» ذیل آیات ۱۰ و ۱۱ سوره عنکبوت، پدیده نفاق را مربوط به بعد از هجرت پیامبر (ص) در مدینه می داند (طبری، ۱۴۱۲ ق، ج ۱: ۹۰-۹۱). می توان گفت عمده دلیل طبری و سایر مفسران در تعبیر پیش گفته، منبعث از این موضوع است که پدیده نفاق مخصوص مدینه و سوره های مدنی است؛ زیرا که شکل گیری عنصر نفاق وابستگی شدیدی به قدرت و شوکت مؤمنان دارد (ابن کثیر، ۱۴۱۹ ق، ج ۱: ۸۷). بر این اساس باید نفاق را زاییده قدرت و شوکت دانست، موضوعی که خلأ آن در مکه، وجود هرگونه نفاقی را غیرممکن می سازد؛ چراکه در مکه هیچ انگیزه ای برای آن وجود نداشته است (ابن عاشور، ۱۴۲۱ ق، ج ۲۷: ۳۵۲؛ آلوسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱۵: ۱۴۲؛ معرفت، ۱۴۲۵ ق، ج ۲: ۳۷-۴۱).

در نقد مفسران مورد اشاره می توان گفت مهم ترین عامل پیدایش نفاق در سال های آخر حضور مؤمنان در مکه را باید منبعث از هجرت تدریجی مؤمنان به مدینه دانست. در این راستا، مشرکان بهترین اهرم برای مقابله با این هجرت را در تشدید فشار بر مؤمنان معطوف دانستند. در نتیجه آزارهای وارده از ناحیه مشرکان جهت جلوگیری از هجرت بیشتر مسلمانان به مدینه، باعث شد عده ای از تازه مسلمانان دوباره به شرک سابق خود

برگردند. حسن حنبکه الميدانی نیز ذیل عنوان «انگیزه‌های نفاق»، چهار عامل «طمع»، «ترس»، «مکر و نیرنگ بر علیه پیامبر (ص)، قرآن و مؤمنان» و «عصیت قومی و قبیله‌ای» را مؤثر می‌داند. عواملی که در مکه و در سال‌های پایانی حضور پیامبر (ص) در مکه از شاخصه‌های وقوع نفاق بوده‌اند (حنبکه الميدانی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱: ۶۶-۶۷).

۶-۱- سوره عنکبوت و زمینه‌های پیدایش نفاق

الف- مادی‌گرایی و دوگانگی رفتار

منافقان با تخمین تغییر آینده معادلات سیاسی شبه جزیره عربستان توسط پیامبر (ص)، زمینه را برای پذیرش ظاهری اسلام مناسب دیدند. در واقع آنان با مشاهده استقبال بزرگان مدینه از مهاجران و پذیرش اسلام، قصد داشتند با پذیرش ظاهری اسلام، بعدها بتوانند در مواضع حساس، از مسیر حکمرانی عقب نمانند و با رسیدن به بالاترین درجه قدرت، منافع مادی و مقاصد کفرآمیزشان را در نقاب دین، عملی سازند. در نتیجه این انگیزه شوم را می‌توان پیش از هجرت در ذیل آیات ۱۰ و ۱۱ سوره عنکبوت، مورد بازخوانی قرار داد: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِّنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ. وَكَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ» (عنکبوت / ۱۰-۱۱). ابن عاشور ذیل تفسیر آیه بالا، منظور از منافقان را کسانی می‌داند که با تیزی در مکه اسلام آوردند تا از تحولات آینده حکومت اسلامی جا نمانند. از دیگر سو، با استمرار پیوند خویش با مشرکان سعی داشتند تا از این جبهه نیز نهایت استفاده را ببرند (ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۰: ۱۴۱-۱۴۰). در نتیجه، هدف ایمان آوردن منافقان را باید در انتظاراتی که از پیروزی مسلمانان داشتند، شناخت؛ و این مفهوم دلالت بر نزول آیه بالا، هنگام هجرت دارد؛ آن هم موقعی که همزمان بود با مسلمان شدن بیش از پیش مردم (ابن عاشور، بی‌تا، ج ۲۰: ۱۴۱).

ب- تعصب و حمیت

پافشاری و لجاجت اعراب بر سنت‌ها و رسوم جاهلی و عدم تمایل آنان نسبت به تغییر

مناسبات رفتار فردی و اجتماعی از مهم‌ترین معضلات اخلاقی آن قوم گزارش شده است (خلیل حتی، ۱۳۶۶ ش: ۳۸). به همین دلیل قرآن در سوره عنکبوت، پابندی منافقان به خویشاوندان مشرک خود را نوعی از عصبیت و قبیله‌گرایی دانسته که به پیامبر (ص) باوجود آن همه ادله، ایمان واقعی نیاوردند. طباطبایی در این مورد می‌نویسد: انگیزه نفاق را نمی‌توان صرفاً در ترس و طمع در رسیدن به مطامع خلاصه کرد؛ چون بر اساس تفاوت انگیزه‌ها از قبیل: امید به نفع، موقعیت‌های پیش رو در آینده، تعصب و حمیت می‌توان به رفتار نفاق گونه پیوست؛ بنابراین نفاق پدیده‌ای بسیار پیچیده و مرموز است که هر کدام به نحوی در پیدایش نفاق در جامعه اسلامی مؤثر است (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۲۰: ۱۴۱).

ج) - ترس از مرگ

وقوع آزار و اذیت مؤمنان توسط مشرکان آن‌قدر برای منافقان سخت بود که آن شکنجه‌ها را مانند عذاب الهی و مرگ پنداشتند و دست از حمایت ظاهری پیامبر (ص) برداشتند؛ و در برابر فشار مشرکان، تحمل و استقامت به خرج نداده و از آن سخت وحشت کردند. در این راستا دروزه نیز ذیل آیه ۱۰ می‌گوید: «آزار و اذیت مشرکان نسبت به برخی از مسلمانان باعث شد که به نفاق برگردند، وی این نوع آزار را مناسب با بافت مکه دانسته که مسلمانان به سبب اسلام، مورد شکنجه و اذیت قرار می‌گرفتند. ایشان این آیه را شبیه آیه ۱۰۶ سوره نحل دانسته که برخی از مسلمانان مکه مرتد شده و به زمره تردیدکنندگان به اسلام در مکه ملحق گردیدند؛ و این فشارها باعث صدور دستور هجرت مسلمانان به حبشه گردید» (دروزه، ۱۳۸۳، ج ۵: ۴۷۳-۴۷۰).

۷- هجرت و داستان واره‌ها

بررسی زندگی انبیاء در سوره عنکبوت نشان از این موضوع دارد که آنان با ناملایمات و سختی‌های بسیاری در تبلیغ دین روبرو بودند؛ و این ناملایمات و دشواری‌ها، آنان را مجبور به هجرت کرد. در این راستا، در اولین داستان‌واره به ذکر سختی‌های نوح (ع) در مسیر تبلیغ اشاره دارد و می‌فرماید: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا

خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ» (عنکبوت/ ۱۴). علامه طباطبایی ذیل تفسیر آیه می‌نویسد: منظور از هزار سال به استثنای پنجاه سال، حکایت از نهصد و پنجاه سال تبلیغ بی‌ثمر آن بزرگوار دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ق، ج ۱۶: ص ۱۷۰)؛ یعنی بعد از این که قوم او با لجاجت شدید، پذیرای دین او نشدند و دچار عذاب الهی گردیدند، آن حضرت مجبور شد به همراه یاران مخلص خویش برای تبلیغ دین، به سرزمین دیگر هجرت نماید. این مبنای هدایت ناپذیری، در قوم ابراهیم (ع) نیز قابلیت تکرار دارد. قرآن در این راستا می‌فرماید: «وَإِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ» (عنکبوت/ ۱۶). علامه در ادامه، آیه بالا را به کلمه «نوح» عطف کرده و گفته منظور «و ارسلا ابراهیم الی قومه» می‌باشد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ق، ج ۱۶: ص ۱۷۱)؛ بنابراین حضرت ابراهیم (ع) چون در تبلیغ دین و توحید در فلسطین موفقیتی بدست نیاورد، آن بزرگوار نیز همچون نوح (ع) مجبور به هجرت شد (مغنیه، ۱۴۲۴، ق، ج ۶: ۱۷۰).

سپس گریزی به پیامبر (ص) و فضای شرک آلود مکه داشته و از آن بزرگوار خواسته‌شده که آرامش خویش را حفظ کند؛ چراکه تنها آن بزرگوار در تبلیغ دین مورد آزار و اذیت مشرکان قرار نگرفته‌اند، بلکه ابراهیم (ع) و نوح (ع) نیز به همین شیوه مورد بی‌مهری و آزار اقوام مشرک خویش قرار گرفتند (عنکبوت/ ۱۸).

در ادامه با اشاره به داستان لوط (ع) به‌عنوان همراه صدیق ابراهیم (ع) یادآور شده است که آن بزرگوار همانند ابراهیم (ع) در تبلیغ دین کوچک‌ترین موفقیتی را به دست نیاورد تا اینکه با فرود آمدن عذاب بر قوم مشرکش، هجرت را جهت موفقیت در تبلیغ دین و حفظ ایمان پیروانش انتخاب نمود. همچنان که قرآن در این مورد می‌فرماید: «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (عنکبوت/ ۲۶). علامه طباطبایی نیز ذیل آیه می‌نویسد: آن هجرت، هجرتی الهی بود که سایر مقدمات آن از قبیل: دوری از وطن، ترک خانواده و فامیل مشرک، جلای وطن، سکنی گزیدن در سرزمین غربت و تحمل مرارت‌های مسیر، همه برای رضایت خداوند صورت می‌پذیرد تا بتوان در آن سرزمین، خدای یکتا را پرستش کرد. در نتیجه این هجرت به سوی خدا، نوعی معجز عقلی

است (طباطبایی، ۱۳۹۰ ق، ج ۱۶: ص ۱۸۰).

در نتیجه قدر مشترک همه قصه‌های این سوره، ذیل هجرت پیامبران (ع) و مؤمنان برای حفظ ایمان و توحید خلاصه می‌شود. می‌توان گفت توجه به موضوع هجرت در داستان‌واره‌ها، زمینه را برای تغییر روحیه و افزایش استقامت و پایداری مؤمنان در مسیر هجرت هموار می‌سازد؛ و به همین دلیل آیه: «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ» (عنکبوت / ۵۶) و آیات ۶۲-۵۹ رهنمی است بر این موضوع که بعضی از مسلمانان به واسطه شرایط سخت هجرت، در تصمیم‌گیری برای هجرت به مدینه اراده راسخی نداشتند؛ و این اراده ضعیف منبعث از بیمی است که نسبت به آینده خود دارند. بخشی از آن بیم ناشی از آواره شدن و از دست دادن موقعیت‌های اجتماعی و شغلی است که قبل از هجرت به مدینه، در مکه از آن برخوردار بودند. از همین رو داستان‌واره‌ها با محوریت هجرت، متناسب با شرایط نزول سوره عنکبوت بر پیامبر (ص) نازل گردید تا ضمن بهره‌مندی مسلمانان از آن الگوی قرآنی، خود را برای سختی‌های طاقت‌فرسای هجرت آماده نمایند؛ زیرا تحمل هجرت و سختی‌های آن نیاز به یک الگوواره دینی دارد که بتوان به واسطه آن تمام مسیر و سختی‌های آن را تسهیل داد. از منظر احمد‌العلی نیز شاید همین سختی‌ها مزید بر علت شد که فرآیند هجرت پس از شروع در اواخر دوران مکه، به تدریج و کندی ادامه پیدا کند (نک: احمد‌العلی، ۱۳۹۱: ۶۲-۶۰).

نتیجه‌گیری

همان‌طور که در بخش پیش ملاحظه شد، در آستانه هجرت، استقبال بزرگان مدینه از اولین مهاجران مسلمان به مدینه، زمینه‌های تشدید حساسیت مشرکان علیه مؤمنان مهاجر را باعث گردید؛ به صورتی که مشرکان مترتب بر این موضوع با تشدید آزارها بر مؤمنان و پیامبر (ص)، قصد داشتند با قتل پیامبر (ص) و متوقف ساختن اسلام در مکه، زمینه‌های نابودی آن را فراهم سازند. از دیگر سو، پیامبر (ص) برای حفظ جان مسلمانان و ایمان آنان و مقابله با فشارهای پیش‌رو، دستور هجرت به مدینه را صادر کرد. در نتیجه ۶۹ آیه این سوره در بجهت هجرت مسلمانان از مکه به مدینه به صورت متناوب بر قلب نازنین پیامبر (ص)

نازل گردید تا بتواند با ارائه یک راهبرد جامع، ضمن رعایت مسالمت‌های اجتماعی و رفتاری، به‌ویژه نحوه برخورد فرزندان مسلمان با والدین مشرک خویش که منتج به پایین آوردن حساسیت‌های مشرکان نسبت به اسلام می‌شد، به مقابله با فشارهای حداکثری مشرکان پردازد. در نتیجه پیشآمد آن شرایط ایجاب می‌کرد که سوره عنکبوت متناسب با بافت تاریخی به بهترین طریق ممکن مؤمنان را از خطر نفاق عبور دهد؛ و بر همین اساس، آیات با موضوعات: ایمان، عمل صالح، نعمت‌های الهی، داستان واره هجرت انبیاء، نفاق، جهاد و پدیدارها در واحدهای نزول خویش جهت پیاده سازی هجرت و سختی‌های آن تشریح گردید؛ چرا که متناسب با آن شرایط، هجرت مظهر ایمان و عمل صالح قلمداد می‌شد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID
Ali Saeedi

 <http://orcid.org/0000-0002-4818-5513>

منابع

قرآن کریم

آلوسی، محمود بن عبدالله. (۱۴۱۵ ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی*. تحقیق: علی عبدالباری عطیه. بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن ابی زمنین، محمد بن عبدالله. (۱۴۲۴ ق). *تفسیر ابن ابی زمنین*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
ایزو تسو، توشی هیکو. (۱۳۹۳ ش). *خدا و انسان در قرآن*، ترجمه: احمد آرام. تهران: شرکت سهامی انتشار.

ابن کثیر، اسماعیل بن عمرو. (۱۴۱۹ ق). *تفسیر القرآن العظیم*. تحقیق: محمد حسین شمس الدین. بیروت: دارالکتب العلمیه.

احمد العلی، صالح. (۱۳۸۵ ش). *دولت رسول خدا (ص)*. ترجمه: هادی انصاری. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

ابن قتیبه، عبدالله بن مسلم. (بی تا). *غریب القرآن*. بیروت: دار و مکتبه الهلال.
ابن عطیه، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲ ق). *المحرر الوجیز فی تفسیر کتاب العزیز*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن عاشور، محمد طاهر. (بی تا). *التحریر و التنویر*. بیروت: مؤسسه التاریخ.
ابن جزی، محمد بن احمد. (۱۴۱۶ ق). *التسهیل لعلوم التنزیل*. محقق: عبدالله خالدی. بیروت: شرکة دار الأرقم بن أبی الأرقم.

ابن هشام، عبد الملک بن هشام. (بی تا). *السیره النبویة*. تحقیق: مصطفی السقا و سایر همکاران. بیروت: دارالمعرفة.

ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴ ق). *معجم مقاییس اللغة*. محقق: هارون عبدالسلام محمد. قم: مکتب الإعلام الإسلامی.

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ق). *لسان العرب*. بیروت: دارالصادر.
بهجت پور، عبدالکریم. (۱۳۹۲ ش). *تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول)*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ ق). *أنوار التنزیل و أسرار التأویل*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
بلخی، مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳ ق). *تفسیر مقاتل بن سلیمان*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

ثعلبی، احمد بن ابراهیم. (۱۴۲۲ ق.). *الكشف و البيان عن تفسير القرآن*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

جعفریان، رسول. (۱۳۶۶ ش.). *تاریخ سیاسی اسلام تا چهلم هجری*. قم: مؤسسه در راه خدا. الجابری، محمد عابد. (۲۰۱۰ م.). *فهم قرآن کریم*. ترجمه: محسن آرمین، تهران: نشرنی. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ ق.). *الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیه*. تحقیق: عطار احمد عبدالغفور. بیروت: دارالعلم للملایین.

جبنکه میدانی، عبدالرحمن حسن. (۱۴۱۴ ق.). *ظاهرة النفاق*. دمشق: دارالقلم. خازن، علی بن محمد. (۱۴۱۵ ق.). *تفسیر الخازن المسمی لباب التأویل فی معانی التنزیل*. مصحح: عبدالسلام محمد علی شاهین. بیروت: دارالکتب العلمیه.

خلیل حتی، فیلیپ. (۱۳۶۶ ش.). *تاریخ عرب*. ترجمه: ابوالقاسم پاینده. تهران: نشر آگاه. دروزه، محمد عزه. (۱۴۲۱ ق.). *التفسیر الحدیث*. بیروت: دارالغرب الإسلامی. رازی، فخرالدین محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق.). *مفاتیح الغیب*. بیروت: دار إحياء التراث العربی. سبزواری، محمد. (۱۴۰۶ ق.). *الجدید فی تفسیر القرآن المجید*. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات. سمرقندی، نصر بن محمد. (بی تا). *بحر العلوم*. بی جا: بی نا.

سعیدی روشن، محمد باقر. (۱۳۸۹ ش.). *زبان قرآن و مسائل آن*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. سیوطی، عبدالرحمان بن ابی بکر. (۱۴۲۱ ق.). *الإیتقان فی علوم القرآن*. بیروت: دارالکتب العربی. صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۶۵ ش.). *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه*. قم: فرهنگ اسلامی. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ ش.). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصر خسرو.

طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰ ق.). *المیزان فی تفسیر القرآن*. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). *التبیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار إحياء التراث العربی. طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ ق.). *جامع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: دارالمعرفه.

طبرانی، سلیمان بن احمد. (۲۰۰۸ م.). *التفسیر الکبیر؛ تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)*. اردن/اربد: دارالکتب الثقافی.

فضل الله، سیدمحمد حسین. (۱۴۱۹ ق.). *تفسیر من وحی القرآن*. بیروت: دارالملاک.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ ق.). *العین*. قم: انتشارات هجرت.

قرائتی، محسن. (۱۳۸۸ ش.). *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن.

- قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴ ش). *الجامع لأحكام القرآن*. تهران: ناصر خسرو.
- قمی، علی بن ابراهیم. (۱۳۶۳ ش). *تفسیر القمی*. قم: دارالکتاب.
- قاسمی، محمد جمال الدین. (۱۴۱۸ ق). *محاسن التأویل*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۵ ش). *تفسیر أحسن الحدیث*. تهران: بنیاد بعثت / مرکز چاپ و نشر.
- گنابادی، سلطان محمد. (۱۴۰۸ ق). *تفسیر بیان السعاده فی مقامات العبادة*. بیروت: مؤسسه الأعلمی.
- معرفت، محمد هادی. (۱۴۲۵ ق). *التفسیر الأثری الجامع*. قم: مؤسسه التمهید.
- معرفت، محمد هادی. (۱۴۲۹ ق). *التمهید فی علوم القرآن*. قم: مؤسسه التمهید.
- مراغی، احمد بن مصطفی. (بی تا). *تفسیر المراغی*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- ملاحویش آل غازی، سید عبدالقادر. (۱۳۸۲ ق). *بیان المعانی*. دمشق: مطبعة الترقی.
- مغنیه، محمد جواد. (۱۴۲۴ ق). *التفسیر الکاشف*. قم: دارالکتاب الإسلامی.
- نکونام، جعفر. (۱۳۸۸ ش). «تفسیر تاریخی قرآن»، پژوهش دینی، شماره ۹، پاییز ۴۱-۶۸.
- نزال، عمران مسیح. (۱۴۲۷ ق). *الوحدة التاريخية السور القرآنية*. دمشق: دارالقراء.
- یعقوبی، احمد بن أبی یعقوب. (۱۳۵۸ ش). *تاریخ یعقوبی*. ترجمه: محمد ابراهیم آیتی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

References

- Richardson, John E. (2007). *Analyzing Newspapers: An Approach Critical Discourse Analysis*, New York: Palgrave Publishing.
- Ahmed Al-Ali, Saleh. (2006). *The State of the Prophet (PBUH)*, translated by Hadi Ansari, Qom: Research Institute of Seminary and University. [In Persian]
- Alusi, Mahmoud bin Abdullah. (1994). *Ruh Al-Ma'ani fi Tafsir Al-Quran Al-Azim wa Al-Sab' Al-Mathani*, ed. Ali Abdulbari Atiyyah, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Al-Jabiri, Muhammad Abed. (2010). *Understanding the Noble Quran*, translated by Mohsen Armin, Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Ali bin Ibrahim Qomi. (1984). *Tafsir Al-Qomi*, Qom: Dar Al-Kitab. [In Persian]
- Bahjatpour, Abdul Karim. (2013). *Tanzili Tafsir (in the order of revelation)*, Tehran: Research Institute of Culture and Islamic Thought. [In Persian]
- Baydawi, Abdullah bin Omar. (1997). *Anwar Al-Tanzil wa Asrar Al-Ta'wil*, Beirut: Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Balkhi, Muqatil bin Suleiman. (2002). *Tafsir Muqatil bin Suleiman*, Beirut:

- Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Darwaza, Muhammad Izzat. (2000). *Al-Tafsir Al-Hadith*, Beirut: Dar Al-Gharb Al-Islami. [In Arabic]
- Fadlallah, Sayyid Muhammad Hussein. (1998). *Tafsir Min Wahy Al-Quran*, Beirut: Dar Al-Malak. [In Arabic]
- Frahidi, Khalil bin Ahmad. (1989). *Al-Ain*, Qom: Hijrat Publications. [In Arabic]
- Gonabadi, Sultan Muhammad. (1987). *Tafsir Bayan Al-Sa'adah fi Maqamat Al-'Ibadah*, Beirut: Mo'assasat Al-A'lami. [In Arabic]
- Izutsu, Toshihiko. (2014). *God and Man in the Quran*, translated by Ahmad Aram, Tehran: Sherkat Sahami Enteshar. [In Persian]
- Ibn Abi Zamin, Muhammad ibn Abdullah. (2003). *Tafsir Ibn Abi Zamin*, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Ashur, Muhammad Tahir. (n.d.). *Al-Tahrir wa Al-Tanwir*, Beirut: Mo'assasat Al-Tarikh. [In Arabic]
- Ibn Attiyah, Abdul Haqq bin Ghalib. (2001). *Al-Muharrar Al-Wajiz fi Tafsir Al-Kitab Al-Aziz*, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Juzayy, Muhammad ibn Ahmad. (1995). *Al-Tashil li Ulum Al-Tanzil*, ed. Abdullah Khalidi, Beirut: Shirkah Dar Al-Arqam bin Abi Al-Arqam. [In Arabic]
- Ibn Kathir, Ismail bin Umar. (1998). *Tafsir Al-Quran Al-Azim*, ed. Muhammad Hussein Shams Al-Din, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Qutaybah, Abdullah bin Muslim. (n.d.). *Gharib Al-Quran*, Beirut: Dar wa Maktabat Al-Hilal. [In Arabic]
- Ibn Faris, Ahmad. (1983). *Mu'jam Maqayis Al-Lughah*, ed. Harun Abdulsalam Muhammad, Qom: Maktab Al-'Ilam Al-Islami. [In Arabic]
- Ibn Manzur, Muhammad bin Makram. (1993). *Lisan Al-Arab*, Beirut: Dar Al-Sadir. [In Arabic]
- Ibn Hisham, Abdulmalik bin Hisham. (n.d.). *Al-Sirah Al-Nabawiyah*, ed. Mustafa Al-Saqqa and others, Beirut: Dar Al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Ma'refat, Muhammad Hadi. (2004). *Al-Tafsir Al-Athari Al-Jame'*, Qom: Mo'assasat Al-Tamhid. [In Persian]
- Jafarian, Rasoul. (1987). *Political History of Islam until the 40th Hijri Year*, Qom: Institute of Dar Rah-e Khoda. [In Persian]
- Johari, Ismail bin Hammad. (1957). *Al-Sihah: Taj Al-Lugha wa Sihah Al-Arabiyya*, ed. Attar Ahmad Abdulghafour, Beirut: Dar Al-Ilm Lil-Malayeen. [In Arabic]
- Khazin, Ali bin Muhammad. (1994). *Tafsir Al-Khazin known as Lubab Al-Ta'wil fi Ma'ani Al-Tanzil*, ed. Abdussalam Muhammad Ali Shaheen, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. [In Arabic]

- Khaleel Hitti, Philip. (1987). *History of the Arabs*, translated by Abulqasim Payandeh, Tehran: Nashr-e Agah. [In Persian]
- Ma'refat, Muhammad Hadi. (2008). *Al-Tamhid fi Ulum Al-Quran*, Qom: Mo'assasat Al-Tamhid. [In Persian]
- Maraghi, Ahmad bin Mustafa. (n.d.). *Tafsir Al-Maraghi*, Beirut: Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Mullah Huwaish Al-Ghazi, Sayyid Abdul Qadir. (1963). *Bayan Al-Ma'ani*, Damascus: Matba'at Al-Taraqqi. [In Arabic]
- Mughniyeh, Muhammad Jawad. (2003). *Al-Tafsir Al-Kashif*, Qom: Dar Al-Kitab Al-Islami. [In Persian]
- Nekounam, Jafar. (2009). *Historical Interpretation of the Quran*, Pajouhesh Dini, No. 9, Autumn, pp. 41-68. [In Persian]
- Nazzal, Imran Masih. (2006). *The Historical Unity of the Quranic Surahs*, Damascus: Dar Al-Quraa. [In Arabic]
- Nietzsche, Friedrich, and others. (2000). *Modern Hermeneutics: Selected Essays*. Translated by Babak Ahmadi, Mehran Mohajer, Mohammad Nabavi. Tehran: Nashr-e Markaz. [In Persian]
- Razi, Fakhr al-Din Muhammad bin Umar. (1999). *Mafatih Al-Ghayb*, Beirut: Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Qera'ati, Mohsen. (2009). *Tafsir Noor*, Tehran: Cultural Center of Darshae Az Quran. [In Persian]
- Qurtubi, Muhammad bin Ahmad. (1985). *Al-Jami' li Ahkam Al-Quran*, Tehran: Nasr-e Khosrow. [In Persian]
- Qurashi, Ali Akbar. (1996). *Tafsir Ahsan Al-Hadith*, Tehran: Bonyad Besat/Markaz Chap va Nashr. [In Persian]
- Sabzevari, Muhammad. (1985). *Al-Jadid fi Tafsir Al-Quran Al-Majid*, Beirut: Dar Al-Taaraf Lilmatbu'at. [In Arabic]
- Samarqandi, Nasr bin Muhammad. (n.d.). *Bahr Al-Ulum*, No Place: No Publisher. [In Persian]
- Sa'idi Roshan, Muhammad Baqir. (2010). *The Language of the Quran and its Issues*, Qom: Research Institute of Seminary and University. [In Persian]
- Suyuti, Abd al-Rahman bin Abi Bakr. (2000). *Al-Itqan fi Ulum Al-Quran*, Beirut: Dar Al-Kitab Al-Arabi. [In Arabic]
- Sadeqi Tehrani, Muhammad. (1986). *Al-Furqan fi Tafsir Al-Quran bil-Quran wal-Sunnah*, Qom: Farhang Islami. [In Persian]
- Tabarsi, Fazl bin Hassan. (1993). *Majma' Al-Bayan fi Tafsir Al-Quran*, Tehran: Nasr-e Khosrow. [In Persian]
- Tabatabai, Muhammad Hussein. (1970). *Al-Mizan fi Tafsir Al-Quran*, Beirut: Mo'assasat Al-A'lami Lilmatbu'at. [In Arabic]
- Tabari, Muhammad bin Jarir. (1991). *Jami' Al-Bayan fi Tafsir Al-Quran*, Beirut: Dar Al-Ma'rifah. [In Arabic]

- Tabarani, Suleiman bin Ahmad. (2008). *Al-Tafsir Al-Kabir; Tafsir Al-Quran Al-Azim (Al-Tabarani)*, Jordan/Irbid: Dar Al-Kitab Al-Thaqafi. [In Arabic]
- Tusi, Muhammad bin Hasan. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir Al-Quran*, Beirut: Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Va'ez, Ahmad. (2013). *Theory of Text Interpretation*. Qom: Research Institute of Seminary and University. [In Persian]
- Va'ez, Ahmad. (2014). *Introduction to Hermeneutics*. Tehran: Research Institute of Culture and Islamic Thought. [In Persian]
- Ya'qubi, Ahmad bin Abi Ya'qub. (1979). *The History of Ya'qubi*. Translated by Muhammad Ibrahim Ayati. Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]

استناد به این مقاله: سعیدی، علی. (۱۴۰۳). مفهوم شناسی سوره عنکبوت با تکیه بر سیر نزول، دو فصلنامه علمی سراج مُنیر، ۱۵ (۴۸)، ۱۳۱-۱۵۸. DOI: 10.22054/ajsm.2024.76854.1983

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.